

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

УДК 94 (477)«1853/1856»:930

*Валентин Шкварець,
Юрій Гузенко (Миколаїв)*

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОГО ТА МИКОЛАЇВСЬКОГО ВИМІРІВ СХІДНОЇ ВІЙНИ 1853-1856 рр.

Історіографію Східної війни можна поділити на три періоди: перший – дореволюційний (друга половина XIX ст. – 1917 рр.); другий – радянський (1917-1991 рр.); третій – сучасний (1991 – перше десятиріччя XXI ст.).

Автори статті не ставили собі за мету розглянути дореволюційну і радянську історіографію. Це пов'язано з тим, що за своїм змістом це переважно загальноісторичні публікації про Східну війну, в яких зовсім не йдеться про якийсь внесок українського народу. Водночас акцентуємо увагу на тому, що зовсім не застаріли, а навпаки, витримали перевірку часом оцінки Східної війни та її наслідків К. Марксом, Ф. Енгельсом [1], а також В.І. Леніним [2]. Зрозуміло, актуальними залишаються збірки документів і матеріалів, рукописів, листи, спомини та ін. [3].

Одними з перших взялися за розробку українського виміру Східної війни доктори історичних наук, професори Одеського національного університету імені І.І. Мечникова Анатолій і Олена Бачинські [4]. Вони зосередили свої зусилля на дослідженні Дунайського козацького війська та козацтва Півдня України, його участі у Східній війні. О. Бачинська вивчала питання діяльності козацьких військ у Південній Бессарабії, оборони дунайськими козаками м. Одеси та ін.

Відомий військовий історик В. Кривцевич, автор багатьох праць з історії Українського флоту, на початку 90-х рр. аналізував участь українства у Східній

війні. Результати своїх досліджень представив у монографії [5] та публікаціях [6]. Останні чільне місце зайняли і в новому часописі «Військо України», заснованому у перші роки після проголошення незалежної Української держави.

Неабиякий інтерес викликає і стаття А.Г. Кацнельбогена, С.В. Прокурова, Н.А. Григор'єва про уродженку Миколаєва Дарину Севастопольську (Михайлову, Олександрову) [7]. В матеріалі також є цікава інформація про тогочасну фронтову медицину, соціальний захист інвалідів, поранених та хворих з числа учасників бойових дій. На жаль, саме з цієї проблематики будь-які інші публікації практично відсутні.

На початку 2000-х рр. співробітники кафедри історії України історичного факультету Одеського національного університету імені І.І. Мечникова О.А. Бачинська, Т.Г. Гончарук, С.Б. Гуцалюк та А.І. Мисенко опублікували україномовний та російськомовний варіанти «Одеси козацької» [8].

Чимало наукових праць побачили світ останнім часом з нагоди 150-річчя Східної війни. Так, київський професор В.М. Волковинський видрукував статтю про війну та Україну [9], пізніше у співавторстві – змістовну монографію [10]. Ще один дослідник, Л.П. Маркітан, присвятив свою розвідку висвітленню подій Східної війни 1853-1856 рр. та увічненню пам'яті її героїв у фотодокументах [11]. У 2004 р. кримський автор А.І. Маркевич висвітлив

у своїй книзі, виданій у Києві, окремі фрагменти життя Таврійської губернії під час Східної війни [12].

Помітний вклад у вивчення означеної нами проблеми внесли І.С. Гребцова [13], В.О. Жадько [14], Ю.С. Крючков [15], О.М. Машкін [16]. Значний інтерес викликає оригінальне дослідження Ф.Ф. Стоянова, у якому автор ґрунтовно проаналізував джерела, що розкривають участь козаків Полтавської і Чернігівської губерній у війні 1853-1856 рр. [17].

Особливе місце в історіографії питання участі українців у Східній війні займає праця О.С. Олійникова [18]. Ця невелика за обсягом робота поклала початок практичному вивченню місця і ролі українства у війні 1853-1856 рр. Водночас це питання висвітлено у виданні вкрай стисло, схематично, бо означеній темі автор присвятив лише частину матеріалу, а в іншій частині виклав історію російсько-турецької війни 1877-1878 рр., що, по-суті, не відповідає назві видання. Але, незважаючи на це, дослідження привернуло увагу українських істориків та стимулювало їх до подальшого поглибленого вивчення цієї проблеми.

Так, на початку 2007 р. світ побачила спільна робота головного спеціаліста, доктора історичних наук, професора В.М. Волковинського та заступника директора Інституту історії України Національної академії наук України, доктора історичних наук, професора О.П. Реєнта [19]. На превеликий жаль, її наклад – усього 300 примірників. І хоча автори обмежуються лише описом Кримського театру воєнних дій, але все ж таки показують яскраві, й водночас трагічні сторінки історії українського народу. Дослідники використали значний фактичний матеріал, зокрема, маловідомі документи центральних та обласних державних архівів України та Російської Федерації. Дослідження складається зі вступу, шести розділів, епілогу, хронології основних подій Східної війни 1853-1856 рр., а також додатків. До останніх віднесено архівні матеріали, приміром, про бажання 13 послушниць Києво-Флоровського монастиря відправитися на фронт до Криму, формування в складі трьох російських піхотних корпусів заго-

нів для партизанської боротьби, масове дезертирство серед ворожих військ, що штурмували Севастополь, а також царський Маніфест про оголошення війни Османській Порті від 22 жовтня 1853 р. Однак, на жаль, через низький рівень поліграфічного виконання прочитати тексти цих відбитків практично неможливо. Крім того, наведено дев'ять фрагментів документів про селянський рух в Україні під час війни.

На жаль, у книзі відсутня інформація про джерельну базу та історіографію дослідження. Ці матеріали фрагментарно подані у невеликому вступі. Так, праці російських авторів зазначеної тематики розділені на три групи: дореволюційні, радянські і сучасні. При цьому слушно підкреслено, що на всі дослідження впливали ідеологічні міркування та політична ситуація, а також прагнення дослідників якнайкраще показати в своїх працях російську сторону напередодні та в ході війни. Тривалий час (до початку ХХ ст., коли оформився військово-політичний блок Антанти і держави-учасниці Східної війни фактично примирилися) у російській науковій та публіцистичній літературі в розв'язанні війни звинувачували Великобританію. В радянські часи орієнтувались на оцінку війни класиками марксизму-ленінізму – війна, мовляв, показала «гнилість і безсилля» та відсталість кріпосної Росії. В.М. Волковинський і О.П. Реєнт акцентують увагу на тому, що Ф. Енгельс, наприклад, публікував в англійській пресі статті про цю війну (приміром, «Кампанія в Криму», «Боротьба в Криму» та ін.), нещадно критикуючи усе російське. К. Маркс також не хехтував таким підходом при написанні своїх матеріалів. Багато ідей із кореспонденцій Ф. Енгельса і К. Маркса використав пізніше В.І. Ленін, подавши характеристику війни та показавши її наслідки. Ці ж традиції продовжували радянські історики. Саме вони, вважають автори аналізованої книги, зробили героями війни (особливо запеклої оборони Севастополя) віце-адмірала В.О. Корнілова, віце-адмірала П.С. Нахимова, контр-адмірала В.І. Істоміна та ін. Сотні праць у радянські часи були присвячені і засновнику польо-

вої хірургії, учаснику оборони Севастополя М.І. Пирогову, який після війни присвятив частину свого життя Україні.

Східна війна, її Кримський театр воєнних дій тривалий час не вивчалися українськими радянськими істориками. На думку авторів книги, виняток становили фундаментальні узагальнюючі праці з історії Української РСР та дослідження «Кримська війна» уродженця України, згодом відомого радянського історика, академіка Є.В. Тарле. Ця праця видавалася безліч разів у СРСР, а у 2005 р. московське видавництво «АСТ» ще раз перевидало її [20]. В.М. Волковинський і О. П. Реєнт вважають, і з цим не можна не погодитися, що і дотепер праця Є.В. Тарле є найкращим дослідженням з проблематики Східної війни.

До згадуваного ювілею Східної війни світ побачила монографія, що була спільно видана фахівцями з Англії та України – Яна Флетчера і Н.В. Іщенко. Книга «Кримська війна: зіткнення імперій» була презентована спочатку на Міжнародній конференції в Сімферополі у вересні 2004 р., пізніше – в Лондоні. У ній, крім багатого фактичного матеріалу, представлено погляди на війну колишніх ворогів – британців та росіян. Прикро, але до цього часу книгу опубліковано тільки англійською мовою, що істотно звужує коло читачів в Україні. Цікаво, що, по-суті, в той же час світ побачила праця науковців Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського, яка дає нам можливість ознайомитися з поглядами на Східну війну французів та росіян [21].

Важливо, що в книзі київських істориків глибоко і всебічно проаналізовані причини війни, розкриття яких зводить нанівець твердження сучасних російських істориків про те, що Росія розв'язала війну з Туреччиною винятково з метою захисту православного населення Близького Сходу. Автори згадують і сучасну дискусію в російській історичній літературі про те, що ж було початком війни: її проголошення чи «фактор першого пострілу». Чимало істориків вважають, що причиною війни стала окупація російськими військами підтурецьких Молдавії і Валахії. Їх опоненти трактують введення під час революції 1849 р.

армії росіян до низки країн Європи не як воєнну операцію, а як «наведення тут порядку і законності».

XIX століття увійшло до військової історії як період епідеміологічних воєн. Збройні сили європейських держав, як ніколи раніше, зазнавали великих втрат від різноманітних хвороб. Загалом лише під час оборони Севастополя, за підрахунками В.М. Волковинського й О.П. Реєнта, тільки у сухопутних військах російської армії кримського напрямку загинуло понад 25 тис. українців, з них до третини – з названих причин.

Характерно, що автори показують деякі позитивні зміни в Україні після війни: зрушення в промисловості та економіці краю, будівництво залізниць, реформи після 1861 р., введення загальної військової повинності замість рекрутства, створення військових округів. Чимало учасників війни поєднали свою долю з Україною: М.І. Пирогов, Е.І. Тотлебен, О.В. Мельников та багато інших. Дослідники звертають увагу і на те, що це була в історії людства «остання джентльменська війна», коли з обох сторін припинялися бойові дії під час похоронних церемоній вищих командирів. Більше того, наприкінці війни усім полеглим британцям, французам, туркам та сардинцям з дозволу російського імператора були споруджені меморіали. Вийшов указ про збереження пам'ятників і поховань союзницьких військ в усій тодішній Росії.

Показово, що на завершення книги її автори наголосили на тому, що ініціатива відзначити 150-річчя Східної війни вийшла з Англії та Франції. І не тому, що вони були переможцями в ній. Справа в іншому – в англійських і французьких збройних силах дотепер збереглися назви полків, які брали участь в боях, зазнавши великих втрат. Це – також їхня історія і вона дорога їм.

Символічно звучить останнє речення книги В.М. Волковинського й О.П. Реєнта, що примирення між країнами, що воювали під час Східної війни – Англією, Францією, Туреччиною, Сардинією (нині – Італія), Росією (пізніше – СРСР, тепер майже 20 держав), відбулося в роки Першої та

Другої світових воєн, коли колишні вороги воювали як союзники проти ворогів, що становили смертельну небезпеку всьому світові.

У виданій у 2004 р. колективній праці істориків Одеського національного університету імені І.І. Мечникова «Історія Одеси» за редакцією В.Н. Станка фрагментарно висвітлено роль Дунайського козацтва в ході Східної війни [22]. У 2005 р. світ побачила книга видана до 85-річчя Державного архіву Одеської області. В одній із статей збірника Л.Г. Білоусова також висвітлювала це питання. Однак більш ґрунтовно розкрив поставлену проблему І.І. Ніточко, який вказав на те, що історію Бузького і Дунайського козацьких військ відображено у документах фондів Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора, управління головного начальника південних поселень [23].

Цікаві дослідження із зазначеної проблематики були зроблені і краєзнавцями Миколаївщини. І якщо В.П. Шкварець та М.Ф. Мельник у своїх краєзнавчих пошуках з історії Миколаївщини побіжно займалися цією проблематикою [24], то з часом з'являються більш детальні розвідки з окресленої теми. Так, наприклад, Н.О. Кухар-Онишко доповідала на V-й Миколаївській ювілейній краєзнавчій конференції про цікавий Миколаївський пам'ятник – фортифікаційний комплекс періоду Кримської війни, що зберігся до наших днів. Дослідниця зазначає, що під час війни навколо Миколаєва було збудовано унікальний фортифікаційний комплекс, розроблений талановитим інженером Е.І. Тотлебенем, який у разі необхідності міг захистити місто з усіх боків, як із суши, так і з моря. Деякі фрагменти захисних споруд залишилися і дотепер, нажаль, у занедбаному стані [25]. Цьому авторові також належить матеріал про перебування Б.П. Хаждеу на Миколаївщині під час війни. Авторка показала при цьому, що Миколаїв на той час, як і увесь край, нагадували собою справжній військовий табір [26].

Інший автор А.А. Смирнова опублікувала в матеріалах III-ї Миколаївської обласної краєзнавчої конференції матеріал про

драматичну історію пам'ятника в м. Миколаєві першому нижчому чину в царській Росії, уродженцю Бердянщини, вихованцю миколаївських моряків, рядовому матросу Гнатові Шевченку [27]. Розробка теми використання мінних галерей у Миколаєві і Севастополі під час Східної війни належить А.В. Шинкаренку. Автор приходить до висновку, що будівництво Севастопольських та Миколаївських захисних споруд відіграло не тільки важливу захисну роль, але й стало основою подальшого удосконалення стратегії і тактики ведення бойових дій, здійснило суттєвий вплив на розвиток військово-інженерної справи в Росії та за кордоном [28].

Т.С. Митковській належить розвідка про м. Миколаїв у роки війни. Дослідниця пише, що Миколаїв нагадував військовий табір. Майже усі приватні будинки в місті були зайняті солдатами. Для посилення оборони Севастополя у 1854 р. з Миколаївського Адміралтейства було відправлено чотири робітничі екіпажі загальною кількістю близько 4000 осіб. Вони будували бастіони, ремонтували артилерію, виконували різні інженерні роботи. З перших днів війни із Севастополя до Миколаєва став поступати транспорт з хворими і пораненими. В місті було влаштовано 3 шпиталі, але цього було недостатньо, поранених розміщували у приватних будинках, навіть під відкритим небом. Не вистачало лікарів, санітарів та ліків. Це приводило до великій кількості померлих. Крім того, миколаївці, пише дослідниця, безпосередньо брали участь в обороні Севастополя, це і Дарина Севастопольська, і Гнат Шевченко і ще багато інших.

Після війни Миколаїв переживав важкі часи. Було розформовано Чорноморський флот, Миколаївське Адміралтейство значно скоротило обсяг робіт. Закривалися флотські заклади, моряків стали переводити на інші флоти або звільняли. Населення міста скоротилося на 18622 чол. Безробіття потягнуло за собою і зростання злочинності [29].

Інша дослідниця – Л.Л. Левченко, висвітлювала проблеми Східної війни у низці статей і доповідей на краєзнавчих конференціях [30], пізніше – у монографії [31].

Авторка вивчала питання щодо впливу війни на розвиток Миколаївського та Севастопольського військового губернаторства, яке було спеціально створене для підтримки Чорноморського флоту і захисту південних кордонів Російської імперії. Під час Східної війни воно найкращим чином виконало свою роль: основний удар прийшовся на Севастополь, Миколаїв постраждав не менше. Його мешканці давали притулок сотням евакуйованих севастопольців, виконували різноманітні повинності, в місті були розташовані шпиталі, звідси відправлялись військові частини й ополчення на фронт. Прорахунок уряду полягав у тому, що розвиваючи губернаторство, насамперед, як військово-морську базу, він не дав можливості розвивати інші галузі, крім суднобудування. Після війни, за умовами Паризького договору, уряд не міг відновлювати суднобудівну промисловість. Це призвело до катастрофічних наслідків. Становище ускладнювалося зловживаннями в адміралтействах.

Дослідник С. Гейко присвятив свій доповідь показу внеску міста Берислава у Східну війну [32].

До 155-річчя початку Східної війни у Всеукраїнському часопису «Воєнна історія» була надрукована стаття з означеної проблематики миколаївців В.П. Шкварця, Ю.І. Гузенка, Є.Г. Горбурова [33]. Нарешті, взимку 2009 р. вийшла з друку книга науковців-істориків В.П. Шкварця та Ю.І. Гузенка з Інституту історії та права Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського та І.Б. Марцинківського з Національного університету кораблебудування імені С.О. Макарова [34]. В середині липня 2009 р. Всеукраїнський щотижневик «Український Південь» надрукував схвальну рецензію істориків М.М. Шитюка та І.Є. Ніколаєва на названу книгу.

Незабаром, у цьому ж році, в Миколаєві побачила світ ще одна книга аналогічної тематики, у бездоганному поліграфічному виконанні. Її автори – Є.Г. Горбуров та К.Є. Горбуров [35]. Видання містить у собі п'ять глав, додатки, фото та ілюстрації та список літератури (40 позицій). І якщо у розділі «Від авторів» вони начебто став-

лять собі завдання показати роль України та українців у цій війні, то вже далі, починаючи з першої глави, автори, під час короткого огляду подій, постійно вживають слово «русские» відносно солдат, матросів, кораблів і, навіть, гармат. Другий розділ має назву «Украинские земли и город Николаев в Восточной (Крымской) войне 1853-1856 гг.». На жаль, із загального обсягу книги у 264 сторінки, цей розділ займає всього 16 сторінок. Причому у цьому розділі використані, без дозволу авторів, світлини з книги Шкварця В.П., Гузенко Ю.І. та Марцинковського І.Б. «Східна (Кримська) війна 1853-1856 рр.: український вимір» [36]. До речі, світлини з цієї книги були використані і в розділі «Фото и иллюстрации» [37]. Доводиться визнати, що авторське право ці автори не визнають. Але повернемося до видання. Значну частину книги займають опис нагород різних країн часів війни та біографічні дані чисельної «раті» титулованих російських генералів і адміралів, які під час війни сиділи в штабах та не брали активної участі в бойових діях. Більш того, вони нерідко були безпосередньо причетні до поразки у тій війні. Маємо на увазі, зокрема, деяких військових бездар на кшталт командуючого військами в Криму, якого навіть рядові солдати-сучасники звали «Меншиков – изменщиков». Навряд чи такі персонажі, на наш погляд, заслуговують широкої популяризації. Також у виданні відсутній розділ про джерела та історіографію проблеми.

У 2009 р. Миколаївський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти видав книгу для читання з краєзнавства. Вона містить публікації краєзнавчої тематики як науковців з інших регіонів країни, так і місцевих дослідників. Видання містить інформацію і про Східну війну [38].

Принагідно зауважимо, що з проблематики цієї воєнної кампанії тільки В.П. Шкварцем та Ю.І. Гузенком лише в 2008-2009 рр. опубліковано декілька статей у міських (місцевих) наукових збірниках та всеукраїнських газетах, таких, наприклад, як «Український Південь», «Рідне Прибужжя» та ін. Нами також вивчалися й аналізувалися публіцистичні та літературні

твори різних часів, які мають відношення до досліджуваної теми, а також широке коло науково-краснознавчих видань [39].

Таким чином, слід зазначити – наявна історіографія з тематики Східної війни на сучасному етапі є все ж таки ще недостатньою. Тому проблема внеску у Східну війну українців, які брали найактивнішу участь у воєнних діях, потребує подальшого поглибленого аналізу і дослідження. Ця війна повинна займати важливе місце в скрижальх української історії, бути її вагомою складовою частиною, так само, як і в інших народів і країн-учасниць цієї війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – ТТ. 9-11, 16, 28-29 (Статті і листи про Кримську війну).
2. Ленін В. І. «Селянська реформа» і пролетарська революція. Твори. – Вид. 4-е. – Т. 17.
3. Арсеньев В. Восточная (Крымская) война 1853-1856 гг. / В. Арсеньев // Морской сборник. – 1994. – №№ 1-4; Бакунина Е. Воспоминания сестры милосердия Крестовоздвиженской общины (1854-1860) / Е. Бакунина // Записки очевидца: воспоминания, дневники. – М., 1991; Героическая оборона Петропавловска-Камчатского в 1854 году: сб. воспомин., статей, писем и официальных док. – Петропавловск-Камчатский, 1979; Гнедин Д.Г. Мои воспоминания / Д.Г. Гнедин // Русское Богатство. – 1893. – № 5; Морской сборник. – СПб., 1860. – № 6; 1887. – № 8; 1958. – № 7; Нахимов П. С.: документы и материалы / под ред. А.А. Самарова – М.: Воениздат, 1954; Пирогов Н.И. Севастопольские письма и воспоминания / Н.И. Пирогов. – М., 1950; Пирогов Н.И. Собрание сочинений в восьми томах / Н.И. Пирогов. – М.: Государственное издательство медицинской литературы, 1961. – Т.V; Сборник рукописей о Севастопольской обороне. – СПб, 1872. – Т. 1; Скальковский К. Бомбардирование Одессы / К. Скальковский // Шегольский альбом. Сб. ист. фактов, воспоминаний, записок. – Одесса, 1905; Тотлебен Э.И. Описание обороны Севастополя / Э.И. Тотлебен. – СПб, 1872; Чижевич О.О. Воспоминания очевидца // Шегольский альбом. Сб. ист. фактов, воспоминаний, записок / О.О. Чижевич. – Одесса, 1905.
4. Бачинська О.А. Адміністративний устрій та управління Дунайського козацького війська. 1828-1869 рр. / О.А. Бачинська // Записки історичного факультету ОДУ ім. І. І. Мечникова. – Вип. 7. – Одеса, 1998; Бачинська О.А. Дунайське козацьке військо (1828-1866 рр.). До 170-річчя заснування / О.А. Бачинська. – Одеса, 1998; Бачинська О.А. Дунайські козаки в Одесі / О.А. Бачинська // Одеса – козацька: Наукові нариси. – Одеса, 2000; Бачинська О.А. Колонізація українським населенням Придунайських земель. XVIII – початок XIX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук : спец. 07.00.01. / О.А. Бачинська. – Одеса, 2002; Бачинська О.А. Українці в козацьких військах Південної Бессарабії в першій половині XIX ст. / О.А. Бачинська // Науковий вісник Ізмаїльського державного педагогічного інституту. – Вип. 9. – Ізмаїл, 2000; Бачинська О.А. Формування території Дунайського (Новоросійського) козацького війська та її особливості / О.А. Бачинська // Історико-географічні дослідження в Україні : зб. наук. праць. – Число 5. – К., 2001; Бачинський А.Д., Бачинська О.А. Козацтво на Півдні України. 1775-1896 / А.Д. Бачинський, О.А. Бачинська. – Одеса : Маяк, 1995.
5. Кравцевич В. Український державний флот / В. Кравцевич. – К. : Край, 1992.
6. Кравцевич В. Козаки під вітрилами / В. Кравцевич // Військо України. – № 1. – 1993; Кравцевич В. Лиманське побоїще, Очаків та Ізмаїл і Чорноморська козацька флотилія / В. Кравцевич // Військо України. – 1992. – 5 березня.
7. Кацнельбоген А.Г. и др. Дарья Севастопольская: легенда и реальный подвиг / А.Г. Кацнельбоген, С.В. Прокурова, Н.А. Григорьева // Клиническая медицина. – 1991. – № 3.
8. Одесса казацкая. Научные очерки. – Одесса : Астропринт, 2001.
9. Волковинський В.М. Східна (Кримська) війна 1853-1856 рр. і Україна (до 150-річчя Східної (Кримської) війни) / В.М. Волковинський // Український історичний журнал. – 2004. – № 6.
10. Волковинський В.М., Рєсєнт О.П. Україна у Кримській війні 1853-1856 рр. (до 150-річчя Східної війни) / В.М. Волковинський, О.П. Рєсєнт ; НАН України, Інститут історії України. – К., 2006.
11. Маркітан Л.П. Східна (Кримська) війна 1853-1856 рр. та увічнення пам'яті її героїв у фотодокументах / Л.П. Маркітан // Український історичний журнал. – 2004. – № 6.
12. Маркевич А.І. Таврійська губернія під час Кримської війни / А.І. Маркевич. – К.: Україна, 2004.
13. Гребцова И.С. Периодическая печать о Придунавье первой половины XIX в. / И.С. Гребцова // Науковий вісник Ізмаїльського державного педагогічного інституту. – Вип. 9. – Ізмаїл, 2000.
14. Жадько В. Історичний календар Миколаївщини «Узбереги Божої ріки». 1703-2003 / В. Жадько. – К., 2003.
15. Крючков Ю.С. История Николаева / Ю.С. Крючков. – Николаев, 1996.
16. Машкін О.М. Військовослужбовці іноземного походження на захисті інтересів Російської імперії у Східній війні 1853-1856 рр. / О.М. Машкін // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Вип. 6. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003.
17. Стоянов Ф.Ф. Джерела про участь козаків Полтавської і Чернігівської губерній у Кримській війні 1853-1856 рр. в архівах України / Ф.Ф. Стоянов // Науковий вісник Одеського державного економічного університету / Всеукраїнська асоціація молодих науковців. Науки: економіка,

політологія, історія. – Одеса, 2006. – № 8 (28).

18. Олійників О.С. Українці у Кримській війні / О.С. Олійників. – Одеса: Маяк, 2004.

19. Волковинський В.М., Реєнт О.П. Україна у Кримській війні 1853-1856 рр. (до 150-річчя Східної війни) / В.М. Волковинський, О.П. Реєнт ; НАН України, Інститут історії України. – К., 2006.

20. Тарле Е.В. Крымская война / Е.В. Тарле. – В 2-х т. – М.: АСТ, 2005.

21. Орехова Л.О. та ін. Кримська Іліада (До 150-річчя Кримської (Східної) війни) / Л.О. Орехова, Д.К. Васильєва, В.В. Орехов, Д.В. Орехов. – Сімферополь: Таврія, 2004.

22. Історія Одеси / за ред. В.Н. Станка. – Одеса: Астропринт, 2004.

23. Архіви Одещини. 1920-2005. – Одеса, 2005. – С.10, 18-23.

24. Шкварець В. П., Мельник М. Ф. Історія рідного краю. Миколаївщина / В. П. Шкварець, М. Ф. Мельник. – 2-ге вид., доопр., випр., доповн. – Миколаїв: МДГУ ім. П. Могили, 2003.

25. Кухар-Онишко Н.О. Унікальний Миколаївський пам'ятник-фортифікаційний комплекс періоду Кримської війни / Н.О. Кухар-Онишко // V Миколаївська обласна краєзнавча конференція «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження». – Миколаїв: Атол, 2004.

26. Кухар-Онишко Н.О. Б.П. Хаждеу на Миколаївщині під час Кримської війни / Н.О. Кухар-Онишко // Краєзнавчий альманах. – Випуск I. – Миколаїв, 2001.

27. Смирнова А.А. Пам'ятник Ігнатию Шевченку ввозращен городу / А.А. Смирнова // III Миколаївська обласна краєзнавча конференція «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження». – Миколаїв: Атол, 2000.

28. Шинкаренко А.В. Минная война в Николаеве и Севастополе / А.В. Шинкаренко // V Миколаївська обласна краєзнавча конференція «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження». – Миколаїв: Атол, 2004.

29. Митковская Т.С. Николаев в годы Крымской войны / Т.С. Митковская // IV Миколаївська обласна краєзнавча конференція «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження». – Миколаїв: Атол, 2004.

30. Левченко Л.Л. Вплив Кримської війни (1853-1856 рр.) на розвиток Миколаївського і Севастопольського військового губернаторства /

Л.Л. Левченко // IV Миколаївська обласна краєзнавча конференція «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження». – Миколаїв: Атол, 2002; Левченко Л.Л. Управління Севастополем у складі Миколаївського і Севастопольського військового губернаторства (1805-1864 рр.) / Л.Л. Левченко // Наукові праці. – Т. VIII. – Миколаїв: Видавничий відділ університету Києво-Могилянська Академія, 2000.

31. Левченко Л.Л. Історія Миколаївського і Севастопольського військового губернаторства (1805-1900) / Л.Л. Левченко. – Миколаїв: МДГУ імені Петра Могили, 2006.

32. Гейко С. Берислав і Східна війна. Нариси з історії Бериславщини / С. Гейко. – Вип. 4. – К.-Херсон-Берислав: Просвіта, 2005.

33. Шкварець В.П., Горбуров Є.Г., Гузенко Ю.І. Східна війна в українській історії: багато голосів – єдиний погляд (До 155-річчя її початку) / В.П. Шкварець, Є.Г. Горбуров, Ю.І. Гузенко // Воєнна історія. – 2008. – № 1-2.

34. Шкварець В.П., Гузенко Ю.І., Марцінковський І.Б. Східна (Кримська) війна 1853-1856 рр.: український вимір / В.П. Шкварець, Ю.І. Гузенко, І.Б. Марцінковський. – Миколаїв: ПП Шамрай, 2009.

35. Горбуров Е.Г., Горбуров К.Е. Известная неизвестная война. Восточная (Крымская) война 1853-1856 гг. / Е.Г. Горбуров, К.Е. Горбуров. – Николаев: ПП Шамрай, 2009.

36. Там само. – С.55, 56, 57, 58.

37. Там само. – С.239, 256, 257.

38. Миколаївщина в історії України. Книга для читання з історії України. У 2-х ч. – Миколаїв: ОШПО, 2009.

39. Гармаш П. Севастополь: очерк-путеводитель / П. Гармаш. – Симферополь: Крым, 1969; Залесский Н.А. «Одесса» выходит в море / Н.А. Залесский. – Л.: Судостроение, 1987; Криштоф Е. Сто рассказов о Крыме / Е. Криштоф. – Симферополь: Таврия, 1978; Миколаївщина: літопис історичних подій / за заг. ред. М.М. Шитюка. – Херсон: Олді-плюс, 2002; Николаевцы. Энциклопедический словарь-справочник / под ред. В. Карнауха. – Николаев: Возможности Киммерии, 1999; Ченнык С.В. Альма. 20 сентября 1854 года: к 150-летию сражения / С.В. Ченнык. – Симферополь: Таврида-Плюс, 2004; Черноморские румбы. Сб. статей. – Одесса: Маяк, 1989 та інші.

Валентин Шкварець, Юрій Гузенко *Історіографія та джерелознавчий аспект проблеми українського та миколаївського вимірів Східної війни 1853-1856 рр.*

В пропонованій статті подано історіографічний огляд наукової літератури стосовно українсько-го, у тому числі і миколаївського внеску, у Східну війну 1853-1856 рр.

Ключові слова: історіографія, джерелознавство, український вимір, Східна війна

Валентин Шкварець, Юрий Гузенко *Историография и источниковедческий аспект проблемы украинского и николаевского измерения Восточной войны 1853-1856 гг.*

В предлагаемой статье показано историографический обзор научной литературы, которая раскрывает украинский, в том числе и николаевский вклад, в Восточную войну.

Ключевые слова: историография, источниковедение, украинское измерение, Восточная война

Valentyn Schkvarets', Yuriy Guzenko *Historiography and source studying aspect of the problem of Ukrainian and Mykolayiv contribution of the East War (1853-1856)*

In this article the historiography review of scientific literature is shown. It is about Ukrainian and Mykolaiiv contribution to the East War.

Keywords: *historiography, source study, Ukrainian contribution, East War*

Рецензенти:

Шитюк М.М., д.і.н., професор

Тригуб О.П., к.і.н., доцент

Надійшла до редакції 25.11.2009 р.